

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора філософських наук, професора,
завідувача кафедри філософії Національного університету
«Одеська юридична академія»**

ЄРЕМЕНКА ОЛЕКСАНДРА МИХАЙЛОВИЧА

**на дисертаційне дослідження Готинян-Журавльової Віталії Віталіївни
«Безеталонне вимірювання ціннісних орієнтацій особистості:
соціально-філософський аналіз»,**

**поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за
спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та історія філософії**

Сучасне українське суспільство переживає низку трансформацій, які відбиваються змінами у системи ціннісних орієнтацій особистості. Разом з тим відбувається переоцінка цінностей, норм поведінки у певній соціальній групі, зміна соціального статусу, особистісних характеристик. Такі зміни потребують чіткого визначення, вимірювання, яке неможливо здійснити за допомогою еталонного вимірювання. Використання деякими дослідниками таких термінів як еталон поведінки, етичні еталони, еталон морального оцінювання, еталон професійно-моральної поведінки викликає певні сумніви, оскільки на формування і використання зазначених еталонів впливають різноманітні чинники, зокрема, суб'єктивні уявлення, ціннісні орієнтації дослідника. Вплив особистісних характеристик дослідника на формування, обрання або використання еталонів є неприпустимим для еталонного вимірювання. В. В. Готинян-Журавльова пропонує звернутися до альтернативного еталонному виду вимірювання – до безеталонного вимірювання.

В дисертаційному дослідженні розглядається актуальна проблема вимірювання ціннісних орієнтацій особистості, використовуючи безеталонне вимірювання. Метою дисертаційного дослідження є здійснення соціально-філософського аналізу безеталонного вимірювання ціннісних орієнтацій особистості. Відповідно до мети дослідження, авторкою були поставлені завдання, серед яких одним з перших – проаналізувати необхідність вимірювання ціннісних орієнтацій особистості і змін ціннісних орієнтацій

особистості, які відбуваються під впливом суспільства. Об'єктом дослідження є безеталонне вимірювання в суспільно-гуманітарних науках. Предметом дослідження – безеталонне вимірювання ціннісних орієнтацій особистості.

Предмет, об'єкт та мета дослідження відповідають паспорту спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та історія філософії.

Обґрунтованість і достовірність висновків і наукових положень підтверджується тим, що всі матеріали, які включені в текст дисертаційного дослідження, підпорядковані єдиній логіці дослідження, аргументовані і доведені.

Структура дисертаційного дослідження чітка, теоретично і методично виправдана. Обґрунтовано також практичне значення дисертаційного дослідження, яке полягає в можливості застосування методології безеталонного вимірювання в галузі суспільно-гуманітарних наук при вимірюванні об'єктів, до яких неможна підібрати еталони.

Відомим заповітом Галілео Галілея для наукової спільноти є порада: «Слід вимірювати те, що вимірюється, і робити вимірним те, що таким не є». Великий фізик адресував цю пораду насамперед природознавцям, але існує потужна тенденція застосовувати кількісно-вимірювальні методи і в царині гуманітарних і соціальних наук. До речі, особисто я зовсім не вважаю цю тенденцію неадекватною і поверховою. Але, безперечно, вона потребує обережного застосування з урахуванням специфіки соціального та гуманітарного знання. В цьому контексті виникає парадоксальна проблема, яку важко вирішити: як вимірити те, що не піддається вимірюванню? Або, як це формулює дисертантка: «... вимірити величини, які неможна вимірити за допомогою еталонного вимірювання» (с.15 автореферату). Адже у класичній науці основним способом вимірювання є еталонне вимірювання. Тут приховується більш глибока проблема: чи все можна вимірити? Чи існують об'єкти пізнання, які є принципово невимірними?

Зрозуміло, що зараз ми не можемо вирішити цю проблему. Але сама її постановка є дуже важливою в методологічному та теоретичному плані. В цьому контексті філософська і наукова сміливість дисертантки заслуговує дуже позитивної оцінки.

безеталонного вимірювання. Опис Аристотелем «кількості за допомогою якості» (с. 41 дисертації), безумовно є продуктивним філософським розумінням кількості, яке мало свій розвиток (наприклад, у Г. Гегеля). Ми погоджуємось з дисертанткою відносно недооцінки квалитативізму Аристотеля в подальшому розвитку наукового пізнання (с. 43 дисертації).

Проаналізовано поняття «людське вимірювання культури» в площині ціннісних орієнтацій особистості, що дає можливість оцінити культуру в її аксіологічному зрізі як міру одухотворення соціальних і природних відносин, міру олюднення та гуманності, а людину – як своєрідний квазіеталон для культурних цінностей і надбань. Авторкою проаналізовано поняття «особистісне вимірювання» в контексті взаємодії соціуму і культури, під яким ми розглядаємо зокрема і існування особистісного зразка індивіда певної соціокультурної епохи, який містить у собі цінності, що, з одного боку, повинні бути оптимальними, визнаними суспільством, а з іншого боку, цінності, які свідомо схвалені людиною, такі що формують її особистість.

Дослідження є завершеним, цілісним, обґрунтованим та самостійним.

Разом з тим робота В. В. Готинян-Журавльової не позбавлена певних недоліків.

1. Не зовсім зрозуміло, що в трактовці В. Готинян-Журавльової є найбільш вагомою підставою неможливості застосування еталонного вимірювання: недосконалість еталону чи природа об'єкта, який пізнається. В підрозділі 1.3 йдеться мова про неможливість еталонного вимірювання моральних та професійних цінностей, в певній мірі – поведінки людини в просторі правових норм. Що є більш суттєвою причиною такої неможливості: природа цих сутностей чи недосконалість еталону?

Частково це питання роз'яснюється у підрозділі 4.2. Але зазначена епістемологічна ситуація потребує більш глибокого аналізу. Здається, що більш вагомою причиною є природа об'єкта. Тоді виникає питання: які ще об'єкти, поряд з моральними цінностями і правовими нормами, взагалі поряд зі «занадто людським» неможливо виміряти за допомогою еталону? Що саме робить об'єкт, так би мовити, «нееталоновимірюваним»?

2. Особисто на мене найбільше враження справив підрозділ 4.2 «Онтологічна сутність безеталонного вимірювання і ціннісні орієнтації особистості». Окремо хочу відзначити витончений аналіз аристотелівського вчення про види буття та про співвіднесене. Саме в підрозділі 4.2 йде річ про обумовленість застосування безеталонного вимірювання природою об'єктів, які вимірюються.

На с. 63 В. Готинян-Журавльова зазначає: «Найчастіше підказка в який спосіб краще вимірити той чи інший об'єкт, ту чи іншу властивість криється в онтологічній природі самих об'єктів». Гарзд, згоден. Але це вірно і відносно еталонного вимірювання. Отже, щоб краще зрозуміти онтологічну сутність безеталонного вимірювання, треба співвіднести з нею онтологічну сутність еталонного вимірювання. Треба поставити питання про онтологічну природу самого еталону. Можливість еталону обумовлюється природою об'єкта, який вимірюється. Цією ж природою обумовлюється неможливість або проблематичність наявності еталону. Що неможливо або дуже складно виміряти? Сам еталон. Адже еталон є те, за допомогою чого ми вимірюємо (все ж таки, еталонне вимірювання є найбільш досконалим). Як вимірити те, за допомогою чого ми вимірюємо? Якщо поглибитися в історію формування еталонів, ми з'ясуємо, що більшість з них має конвенційний характер. Чи не поверне це нас до релятивізму софістів? Чи не повернемося ми до протагорівської тези: «людина є мірою всіх речей»? Тим більше, що багато еталонів було конвенційно прийнято на основі тілесно-антропологічних параметрів (лікоть, фут, дюйм тощо). Це питання потребує більш глибокого аналізу.

3. Роздум про антропологічний релятивізм еталонів приводить нас до теми співвідношення вимірювання і оцінювання, зокрема оцінювання культурних цінностей, досягнень, постатей діячів культури. Здається, що в цій сфері еталонне вимірювання так само неможливе, як в сфері моральних цінностей. Значимість досягнень в сфері філософії, науки та мистецтва зрештою є результатом згоди експертної спільноти, або великих людських спільнот, або всієї людської спільноти. Зрештою, відкіля відомо, що В. Шекспір – великий письменник, а Платон – великий філософ? Тому що переважна більшість

фахівців (до речі, не всі – дивись нападки Л. Толстого на В. Шекспіра) вважає їх такими, їх твори перевидаються, коментуються, вивчаються у школах і університетах тощо. Якщо в майбутньому припинять ставити п'єси Шекспіра або вивчати діалоги Платона, ці генії, так би мовити, залишать культурну арену людства. І те ж саме стосується всіх інших геніїв.

Можна заперечити, що велич досягнень геніїв обумовлена не стільки суб'єктивною оцінкою експертів, а, як взагалі всі феномени культури, є суб'єктивно-об'єктивною. Об'єктивні наслідки їх творчості, їх благодетельність і ефективність в історії людства не можуть бути заперечені. Без відкриттів Г. Галілея, І. Ньютона, А. Ейнштейна, Дж. фон Неймана, зрештою, не рухались би автомобілі і літаки, не працювали би електростанції і комп'ютери. Гарзд, нехай буде так. Але все ж таки: як бути з Платоном і Шекспіром?

4. Безперечно цікавим є аналіз аксіологічної складової особистості дослідника, здійснений у підрозділі 1.3. В цьому підрозділі показаний вплив особистості дослідника на проведення безеталонного вимірювання. Підкреслена особлива значимість зміни ціннісних орієнтирів у сучасній науковій спільноті порівняно з орієнтирами спільноти класичної науки. В. Готинян-Журавльова виділяє два чинники, які приводять до практики приховування результатів наукового дослідження: 1) побоювання плагіату і взагалі привласнення результатів дослідження іншими вченими; 2) привласнення результатів дослідження замовником у сфері прикладної науки. Так, і перше, і друге – це реальна небезпека, яка, до речі, суперечить суттєвій рисі науки як відкритої системи.

Але така небезпека в тій чи іншій мірі існувала завжди. У листі до родичів свого учня Діона, який загинув у боротьбі проти сиракузького тирана Діонісія Молодшого, Платон зазначає, що завжди з обережністю ставився до публікації своїх творів. Усне навчання слухачів Академії було для нього більш вагомим, ніж публікація діалогів. Адже, думки, викладені у творі, можна, по-перше, привласнити, по-друге, спотворити. Отже, в науковому і філософському пізнанні завжди в тій чи іншій мірі спостерігалась боротьба тенденцій до відкритості і закритості, утаємничення знання. Це питання потребує більш ретельного аналізу.

5. У підрозділі 5.2 «Особистісне вимірювання людини у контексті взаємодії соціуму і культури» дисертантка, зокрема, розглядає особистісні зразки людей, які виконували функції еталону в системі цінностей того чи іншого суспільства в ту чи іншу епоху. Особистісним зразком сучасного суспільства вона вважає хакера (с. 318). Сама по собі ідея особистісного зразку як певного еталону людини, притаманного певній епосі, є дуже глибокою і дуже плідною в методологічно-евристичному аспекті. Якщо дослідниця продовжить свої інтелектуальні зусилля в цьому напрямку, це буде дуже перспективно. Але те, що саме хакер є таким зразком для сучасного суспільства, дуже і дуже спірно. По-перше, визначення хакера як людини, яка ставиться до своєї роботи як до хобі (с. 318) виглядає поверховим. Не в цьому сутність хакера. По-друге, виникає подив: чому саме хакер? Чому не, наприклад, зірка поп-культури? Тут потрібно більш ретельне обґрунтування.

6. Мають місце прикрі випадки недбалості при зверненні до матеріалу з історії філософії та історії науки. Так, на с. 235 наводиться питання-фільтр в листі опитування, який призначений для вимірювання системи цінностей сучасних українських вчених. Це питання звучить так: «Чи перестав ти бити свого батька?» При цьому жодного слова не сказано про те, що це питання є відомим давньогрецьким софізмом, це, так би мовити, «класика софістичного жанру». І виникає певний подив: дослідниця знає про цей факт, чи вона вважає це питання «винаходом» сучасних дослідників?

Далі. В нашому відгуку ми наводили відомий вислів Г. Галілея щодо необхідності робити все вимірюваним. На с. 57 дисертантка наводить цей вислів як «девіз сучасної науки». Але автор цього афоризму не удостоюється згадки. Як говорив класик одеського і світового гумору М. Жванецький: «Тщательней надо, ребята».

Але зазначені недоліки не спростовують в цілому високий рівень дисертаційної роботи. Їх слід сприймати, скоріше, як поради для подальшого дослідження.

Основні теоретичні положення, висновки дисертації знайшли відображення у 71 публікації, серед яких індивідуальна монографія, 5 розділів у колективних монографіях, навчальний посібник (у співавторстві), навчально-методичні посібники, словники, 21 стаття у наукових фахових

виданнях України, 7 статей у наукових періодичних виданнях інших країн, 12 статей у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз, а також у тезах наукових міжнародних та всеукраїнських конференцій. Апробація результатів дослідження є достатньо широкою. Автореферат дисертації відповідає п. 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567.

Дисертаційна робота Готинян-Журавльової Віталії Віталіївни «Безеталонне вимірювання ціннісних орієнтацій особистості: соціально-філософський аналіз» відповідає наказу МОН від 12.01.2017 № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» та пп. 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567, тому її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та історія філософії.

Доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії
Національного університету
«Одеська юридична академія»

О. М. Єременко

Підпис О.М. Єременка засвідчую
Перший проректор
Національного університету
«Одеська юридична академія»
доктор юридичних наук,
професор

М.Р. Аракелян